

Frankenstein erkölcsi felelőssége

Válasz a visszhangra
KORNAI JÁNOS

Két hónapja jelent meg előbb angolul, majd magyarul *Frankenstein erkölcsi felelőssége* című cikkem. Nem tudom, hogy valójában mekkora a visszhang, de válaszolni szeretnék arra, ami ebből hozzám eljutott, akár, mert szerzője valamilyen formában publikálta, akár, mert velem előszóban vagy levélben közölte.

A visszhang, amint az várható volt, tartalmilag nem egységes; a teljes egyetértéstől az éles visszautasításig számos változattal találkoztam. Témánként eltér a visszhang eloszlása.

Esszémből az olvasható ki, hogy Kínában a piacosodás és a tulajdonviszonyok változása a nagyon gyors növekedés *ß* magyarázata. Ez így nem állja meg a helyét. Ha az olvasó ezt így érthette, akkor az a szerző hibája; nem magyaráztam meg félreérthetetlenül, hogy ez a gyors növekedésnek csak az egyik, de nem egyedüli magyarázata. Kiemelkedően fontos a magyarázó okok között a sztálini típusú extenzív növekedés, annak is egy szélsőséges változata. A GDP felhasználásában igen nagy a felhalmozási és aránylag kicsi a fogyasztási hányad. Volt olyan időszak, amikor a fogyasztásra használt hányad a GDP felére zsugorodott. Ez példátlan az újkori nemzetközi gazdaságtörténetben. Mindezt Kína megtehetné anélkül, hogy a viharos extenzív növekedés a munkaerő-kínálat korlátjába ütközött volna. A városokba, ahová az új ipar települt, özönlött a népesség. Helyes, jó lett volna erre is nyomatékosan utalni.

Sokan azt bírálták, hogy Kína ugyanazt tette volna (nevezetesen széles körben megengedi a piaci viszonyok átalakulását, a kereslet, a kínálat és az árak szabad egymáshoz igazodását, valamint új kisvállalkozások létrejöttét) nyugati tanácsadók buzdítása nélkül is. Sajnos saját álláspontomat, miszerint a nyugati tanácsadók biztatásának igenis volt hatása, nem tudom bizonyítani. (Hozzátevé, hogy vitaellenfeleim sem tudják a cáfolatot ún. tudományos módszerekkel alátámasztani.) Közgazdászok számára ilyen esetekben a leggyakrabban alkalmazott ellenőrző eszköz a sokváltozós regressziós elemzés. Igen sok országra vonatkozóan igen hosszú időre visszanyúló idősorok állnak rendelkezésre. Ez lehetővé teszi a regressziós elemzést. Számos probléma alapoz a mérlegeléséhez jó támpontot ad az a statisztikai eszköz, például új gyógyszerek hatásági engedélyezéséhez. Am ezzel az eljárással nem vonható le semmiféle biztos következtetés Kínára, erre a történelmileg egyedülálló óriás országra. Csak annyit ismerhetek el, hogy amit esszémben állítottam, az sejtés, és nem tudományos evidenciára alapozott állítás. Persze ugyanaz elmondható vitaellenfeleim kijelentéseiről is.

Többen kritikailag kijelentették: más nyugatiak is hasonló tanácsoltak, miérett gondolom, hogy az enyém hatása erősebb volt. Esszém önkritikus írás volt, lélektanilag belátható, hogy önmarcangoló tépelődésemet nem akarom hencseregésre használni. Igen, erősebb volt hatásom a kínai szakértőkre, mint más tanácsadóknak már a nevezetes Basham konferencia előtt is, amelyen egy kényelmes turistahajón összesen hét nyugati szakértő véleményét hallgatták meg illetékes kínai vezetők. Elfogulatlan tanúként egy PhD-disszertációra hivatkozhatom, Julian Gewirtz munkájára, amely a Harvard egyetemen készült, és könyv alakban is megjelent.

A visszhangban nem volt egyetértés abban, hogy a mai Kína nemcsak szörnyeteg, hanem félelmetesebb, mint a többi monstrum. Többen az esszémből ezt a gondolatát elvetették, mondván: miért lenne félelmetesebb, mint Oroszország, vagy az extrém iszlám terrorcsoportok, vagy a Trump által irányított USA?

Fenntartom a véleményemet. Kína azért a legveszedelmesebb, mert vissza akarja állítani azt a helyzetet, amikor egyetlen hegemon hatalom van. Egy adott történelmi szakaszban vagy több,

külön-külön létező világhatalom él egymás mellett, vagy van egy, egyetlenegy, amely a hegemon szerepét tölti be.

A hegemon fogalmának megvilágítására felidéztem az 1962 októberében lezajlott rakétaválság történetét. Hruscsov, a Szovjetunió akkori vezetője rakétákat telepített Kubába, amelyek – ha lövési parancsot kapnak – elértek volna amerikai városokat. A világ eljutott az amerikai-szovjet háború (és ezzel a világháború) küszöbére. Pattanásig feszült tárgyalások után Hruscsov visszavonult. Ezzel de facto elismerte az USA hegemoniáját.

Kínának még nem volt alkalma ilyen tesztre. Képzeletünkre vagyunk bízva. Játsszuk el gondolatban az események következő menetét. Kína számos hadihajóval (és a hajó gyomrában óriási mennyiségű tankkal és gyalogsággal), sok repülőgép kíséretében elindul Tajvan felé. Nyilvánosan kijelenti: joga van Tajvan meghódításához, hiszen sohasem ismerte el önálló államként, hanem mindig Kína részének tekintette. És most tegyük fel a kritikus kérdést: megkockáztatná-e az USA, hogy ne csak diplomáciailag tiltakozzék, ne csak egy pár hadihajót rendeljen oda erje demonstrálására, hanem teljes katonai erővel megpróbálja Tajvan meghódításának megakadályozását? Vagy nem merné valóságos katonai erővel megvédeni Tajvant? Utóbbi esetben de facto elismerné Kína hegemoniáját.

A kritikások egy része szerint túbecsülöm Kína katonai erejét, hiszen az USA katonai erejének high-tech színvonalára messze túlhaladja Kínáét. Igaz, de ebből semmi sem következik az általam leírt veszélyre vonatkozóan. Fontoljuk meg még egyszer a fentiekben leírt gondolatkiérletet, a Tajvan elleni kínai támadást. Egy ilyen akció sikerét nem a fegyverek technikai színvonalára döntené el, hanem a mennyisége. Kína valóban képes lenne meg szállni Tajvant, elárászni tankokkal, sőt gyalogsággal.

Feljebb szóba került, hogy nem Kína az egyetlen antidemokratikus szörnyeteg; a maga módján Oroszország vagy az iszlám terrorcsoportok is azok. Igaz, de katonai erejük nem mérhető Kína erejéhez.

Térjünk át írásom etikai vonatkozásaira. A hozzám beérkezett visszhang túlnyomó része Kína ügyeihez szólított. Azt firtatja, helytállóak-e a Kínáról tett megállapításaim. Ezt én szerzői kudarcként élem meg. Azt reméltem, hogy az olvasó megérti az etikai vonatkozásokban nem csak Kínáról van szó. Már az esszé címe is erre utalt: *Frankenstein erkölcsi felelőssége*. A Frankenstein-történetben köztudottan szó sincs Kínáról; a cím egy univerzális dilemmára szerette volna rávezetni az olvasót: a szörny viselkedéséért felelős az, aki életre kelte.

Volt olyan hang, amely elismerte: milyen nagy dolog, hogy ószintén vállalom a felelősségemet egy bajért, amelynek létrejöttében nekem is szerepem volt. Rosszulesik, hogy legfeljebb két-három hozzászóló részesített ebben az elismerésben. Abban a visszhangmintában, amely eljutott hozzám, ezt nem kevesen túlzott önvádnak, sőt sokan indokolatlan önmarcangolásnak minősítették.

Esszembé jut egy egyszerű novella, Čapek tollából. Egy bűnöző meghal, és feljut a túlvilág kapujához. Arra számított, hogy ott majd Isten ítélőszéke elé áll. Lezajlik a kihallgatás; csak egy tanú van. Utána szünet; a bíróság ítélethozatalra vonult vissza. Közben a vádlott és a tanú beszélgetnek. Kiderül: Isten volt a tanú; teljesen szavahítható, hiszen ő minden pontosan látott. Isten meg is magyarázza: emberek felett még a túlvilágon is emberek ítéleznek. A novellában a földön professzionális bíróként tevékenykedő emberekől tevődött össze a bíróság.

Esszémben egyszerre próbálkoztam valamennyi szereppel: ügyészként vádoltam magam, védőként védekeztem (ezt eléggé erőltetni tettem), és bíróként ítéleztem magam felett, igazán szigorúan.

Más a helyzet a kommentálásokkal. Sokan vállalkoznak a védelem szerepére. Sokféle mentséget hoznak fel.

Mi volt a szándékot a rossz tanácsal? Kifejezetten arra törekedtem, hogy ártsak Kínának? Bizonyára nem. Ez szinte már elég a felmentéshez.

Megvizsgálható az is: talán nem rendelkeztem kellő információval ahhoz,

hogy előre mérlegelhessek: nem okoz-e kárt a tanácsaimmal. Ez a „gondatlanságból elkövetett bűncselekmény” esete. Hiszen honnét tudhatta volna akkor Kornai János, hová vezet, ha a tanácsát megfogadják.

Magamban utólag sem hivatkozom erre az évrre. A kommunista rendszerek professzionális kutatója voltam évtizedek óta. Tudhattam volna, hogy egy kommunista diktatúra bármit elkövet. Amikor a Basham konferencián vettem részt, már évtizedekkel túl voltam a magyar 1956-on és az azt követő rémséges bosszúálláson. Vagy egy még félelmetesebb példa, Kína történetéből. 1989. április közepén békés diákintézetek kezdődtek Peking főterén, a Tienanmen téren. Am rövid idő után Deng, Kína legfelsőbb vezetője megelégtelt, kirendelte a katonaságot, és kiadta a tűzparancsot. Nincsen biztos szám, a halálosítottakat 2000–10000-re becsülik.

Amikor habozás nélkül adtam a tanácsaimat, ezek főként, Kína-szakértők között igen elterjedt két teórián alapultak. Az egyik: előbb hadd jöjjen a gazdasági reform, és az majd létrehozza a politikai reformot. A másik teória: a sikeres, folyamatos gazdasági növekedés magával hozza a demokrácia fejlődését. Ez volt a történelmi fejlődés menete számos nyugat-európai országban, és azt hittük, bizonyára így lesz Kínában is. Csakhogy abból, hogy egy okozati lánc sikeresen végbe ment számos nyugat-európai országban, nem következik az, hogy annak így, vagy ehhez hasonlóan kell megtörténnie Kínában is.

Van, aki úgy értette, önmagamot tekintem a bűnösnek, vagy legalábbis az egyik főbűnösnek. Ez teljes félreértés. A főbűnösök nyilván azok a kínai kommunista vezetők, akiknek politikája végül is kialakította Kína mai rendszerét. A legfőbb vezető, az öt körülvevő 20-30 alfonök, aki a csúcset vezetőt támogatta, és mind azok a nyugati szakértők, akik nem szóltak meg hangosan a ve-

szedelemről. Rám a bűnnek csak egy kis töredéke esik, de ez is elég ahhoz, hogy bántsa a lelkiismeretemet.

Sok védelmezőm akadt. Am az igazat megvallva nem az volt a főcélom, hogy magamat a közvélemény erkölcsi bírósága elé állítsam. Azt szerettem volna elérni, hogy az olvasó *önmagának* tegye fel a kérdést: nekem tiszta-e a politikai lelkiismeretem? Nem Kína ügyben, hanem bármilyen fontos ügyben, amelybe involválódott. Hadd idézzem Szókratész: egy felülvizsgálatlan életet nem érdemes élni. Az ilyen felülvizsgálat nem könnyíti meg a lelket annak, aki rászánja magát. Nekem sem lett könnyebb, amióta megírtam az esszét. És mégis úgy érzem: meg kellett tennem.

Itt jegyzem meg: Szókratész szavait úgy is lehet értelmezni, mint egy tudásra büszke szellemi arisztokrata kijelentését; az olyan emberek életét, akiknek eszükbe sem jut múltjuk önkritikus átgondolása, nem volt érdemes megélni. Ez sok vitát váltott ki a hivatásos filozófusok között. Egyet olvastam, Nozicknak, korunk egyik nagy filozófusának könyve; ő másképpen látja a problémát, mint maga Szókratész.

Egy percem sem hittem, hogy magam filozófus lennék; ennek a diszciplínának vannak hivatásos művelői. Csak összeszedtem annyi bátorságot, hogy néhány sorban elmondjam a magam szempontjait, miközben a kérdésről könyvtári irodalom készült.

Esszém nemcsak etikai problémákkal foglalkozott, hanem állást foglalt gyakorlati teendők ügyében is. Elhibáztatnom tartom a Trump által kezdet általános import vámot. Ez sújtja Kína gazdaságát, de extra terhetek rak az amerikai háztartási és vállalati szektor vállára is, amelyek a továbbiakban húzódozni fognak az olcsó kínai árutól. Ehelyett célozott korlátozásokra lenne szükség, amelyek fő eszköze nem az általános védővám. Ehelyett határozottan tilt olyan kapcsolatokat, amelyek elősegítik Kína hadipotenciáljának

fejlődését. Ilyen káros és veszélyes kapcsolat létrejöhet a befektetés, a külkereskedelm, a felsőoktatás és a kutatás szférájában. Nagy kár érheti a demokratikus világot mindegyik fegyveremben, mind a hagyományos harcviselésben, mind pedig a legfrissebb eszközökkel folytatott kiberháborúban és kémkedésben. Laikusként csak a célzott tiltások általános céljáról szólok; felkészült szakértőknek kell összeállítani a tiltások részletes rendszerét.

Az esszé befejezése a George Kennan által ajánlott „containment” (Kennan az eddigi határok betartásának kikényszerítését javasolta, a hidegháború első éveiben a szovjet expanzió ellen). Az esszének ez a része nem váltott ki sem helyeslést, sem ellenvéleményt. Bizonyára azt gondolta az olvasó nagy része, hogy ezt amúgy is tudta. Pedig az az érzésem, hogy ezek nem közlekedtek, hiszen a sajtó, a kommentátorok és a nyilvánosságának nyilatkozó politikusok szót sem ejtenek célzott akciókról, hanem inkább csak a vámháborúra terelik a közfigyelmet.

Összefoglalva, benyomásom szerint esszém nem váltotta ki azt a visszhangot, amit reméltem tőle. Az a tény, hogy most pontról pontra visszatérek a visszhang elemeihez, igazolja: nem adtam fel a küzdelmet.

(A szöveg lábjegyzetekkel ellátott változata a

MEK.OSZK	Nógrádi Gábor novellái
	<p>Angyali üdvözlét Apuka, kérem...! Gerjedelem A vendég, Mengele Kaddis 1957 Ezt a nőt nem öli meg! Megfelel Jézusnak Tizenöt novella illusztrációkkal</p>

Híradás egy nagy korszakról

Búcsú Marton Lászlótól

1973 tavaszán a *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* bemutatója a Vigszínházban. A színpadra berobbant a Vig fiatal színészcsapata, és megszólalt Presser Gábor zenéje Adamis Anna dalszövegeivel. És a nézőtér szinte felrobbant a színpadról sugárzó energiától, az újdonság erejétől. A nézőtérben ott ült Déry Tibor, az ő regényéből készült az adaptáció, és hátul, a takarásában ott állt az izgalomtól felhőt, fiatal rendező, Marton László.

Negyvenhárom évvel később, 2016 novemberében ugyanezen a színpadra, ugyanilyen felfokozott energiával és hittel berobbant *A Pál utcai fiúk* csapata, Dés László zenéjére, Geszti Péter dalszövegeivel, Grecsó Krisztián adaptálásában, és a nézőtér ugyanúgy felrobbant, mint évtizedekkel azelőtt. A siker azóta is elementáris. Mindenki ott van a színpadon, csak egy ember hiányzik, a rendező, Marton László.

A kezdet és a vég így ér össze, és a két dátum között ez a színházi ember új műfajt teremtett a hazai színpadokon: az irodalmi értékű, erős feszültséggel telt szövegekönvekből készült, eredeti magyar zenés drámák műfaját. Ezekben a pontosan szerkesztett librettóknak szigorú zenedramaturgiai építkezéssel szervesen egymásból következnek, egymást generálják és feltételezik a prózai és a zenei megszólalások, mint a már klasszikussá érett *Jézus Krisztus szüppesztárban* és a *West Side Story*ban.

Marton László magyar ősbemutatói azonban még merészebb régiókba is eljutottak, mert nem klasszikus művek alapján születtek, hanem „alapanyagait” kortárs magyar írók műveiből válogatta a rendező, olyanokból, amelyek koruk jelen idejéről beszéltek, sőt konkrétan a magyar társadalmi, történelmi traumákról, válsághelyzetekről. Csak néhány a sok közül: a Sarkadi Imre drámatöredékéből készült tragikus ballada, a *Kömíves Kelemen* a bűnrészesség tragikumáról szól. (Szörényi Levente-Bródy János.) Fejes Endre és Presser közös alkotása, a *Jó estét nyár, jó estét szerelem*, Spiró György és Másik János „dalműve”, az *Ahogy tesszük a fiatal értelmiség jövővesztéséről* beszélt. A *Harminczes vagyó* csapatmunkája, Bereményi Géza írói segédletével, majd az *Összhang*, Békés Pál librettójával. Mindkettő a magyar történelmi múltat pásztázta. A *Paddás*, Presser, Dusan, Horváth Péter mesemusicálje nem tartozik szorosan a hazai, közéleti problematikájú zenés bemutatók sorába, de azért nem lehet letagadni, hogy a magyar jelenből és jellegzetesen jelenkori magyar szereplőkkel indul el a játék a mesék világa felé. Sikere mindent felülmúl, több mint harmincves az előadás, és a közeli jövőben elérheti az 1000. számot. (Ez már több mint egymillió nézőt jelent.) Micsoda sora ez az eredeti magyar bemutatóknak. És ez

a sor még folytatódik, mert Marton László nemcsak a zenés műfajnak volt a nagymestere, hanem a magyar kortárs írók drámaszövegeinek színpadi felfedezője is. Mesterétől, Várkonyi Zoltántól és kollégájától, Horvai Istvántól tanulta el a kortárs magyar szövegek tiszteletét, világlátásuk jelentőségét, eredetiségét. Neki és erős hatású rendezéseinek köszönhető például, hogy Spirónak otthona lett a Pesti Színház. (A könyörtelen, fájdalmas igazságokkal szembeütő *Elsőtűtés*, a *Prima körmök* és a színházi újralfedezés örömet nyújtó, nagyszerű *Kvartett* előadás.)

És valakinek majd egyszer el kell beszélnie azt a „vérprofi” és mégis felfokozott érzellemmel és tudással végigvitt Vigszínház-rekonstrukciót, aminek egyszemélyes felelőse volt Marton László, és minden határidőre pontosan befejeződött, a kiszabott költségvetést szigorúan betartva, nagyszerű szakembereket, műszaki segítségét összeválogatva. Mindeközben létrehozta (Presser Gábor segítségével) a legendás Satorszínházat a Nyugati pályaudvar mellett, így az átépítés ideje alatt gyakorlatilag nem állt le a színház, nem esett szét ez a nagyszerű társulat. Az ott született előadások új térben, új környezetben, új rendezői és színészi stílusokat teremtettek.

Ekkor készült el a korszerű új stúdióter, a Házi Színpad. Kísérelti előadások, különösképpen intellektuális szövegek otthona. Ő kettőt rendezett itt, két monodramát: Esterházy Pétertől az *Egy nő* címűt Igó Évával, majd 2017-ben Márai Sándor *Hallgatni akartam* monológját szerkesztett naplórészletét (B. Török Fruzsina munkája), Hegedűs D. Géza megrendítő előadásában arról, hogyan döntötte el Márai, 1948-ban, hogy ebből az országból emigrálnia kell.

És egy személyes emlék. A Márai-előadás és *A Pál utcai fiúk* dramaturgia is voltam. Sokszor előfordult, hogy fent hallgattuk Hegedűs D. Gézát Máraiként a 80 személyes Házi Színpadon, szűk intellektuális nézői réteghez szólván, majd, amikor befejeződött az ünnepi taps, négy emeletet lerohanva fél beestem *A Pál utcai fiúk* frenetikus záródalára, és a gyakran fellálla ünneplő ezres számú közönséget és a szűnni nem akaró tapsot látva és hallgatva teljesebben éreztem a színházi életet.

Utószó. Múlt héten a Klubrádió *Szombat délelőtt* című kulturális műsorában beszélgetést terveztek velem Marton Lászlóról. Előtte való este azonban kaptam egy értesítést, hogy a rádió vezetősége nem engedélyezi ezt a megemlékezést. Marton László halálhírét lehet közölni, de egy róla szóló megemlékezés nem hangozhat el a Klubrádióban.

Radnóti Zsuzsa